

ДУХОВНІСТЬ ПЕРСОНАЖІВ МАЛОЇ ПРОЗИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Невтомний працелюб Борис Дмитрович Грінченко трудився на громадській та літературній ниві, за словами І. Франка, «без віддиху» [Франко 1981: 14]. Успіхи його вражають, чимало художніх творів позначені великим талантом, безоглядною любов'ю до дітей, до своєї історії, рідної мови і народу з його своєрідним менталітетом. Оповідання письменника або, кажучи словами Каменяра, «не раз многоцінні писання» [Франко 1981: 14], пройняті глибокою духовністю, щирим гуманізмом і високим демократизмом.

У авангарді новаторських шукань Б. Грінченко торкнувся сімейного питання. Прозаїк підняв проблему духовності й моральності молодого покоління, яку він розкриває крізь призму психологізму взаємин батьків та дітей. Про це і йтиметься у нашій доповіді. Будучи майстром художнього оповідання, Б. Грінченко тяжіє до поглибленої психологізації персонажів у висвітленні їх духовності. Психолог і педагог злились воедино в його особі. Різноманітна тематика його малої прози може задовольнити витончені смаки навіть найвибагливіших читачів.

Над питанням психологізму та духовності персонажів оповідань письменника працювали вчені І. Пільгук, А. Погрібний, Н. Коваленко, А. Бельдій, а також відомі дослідники та упорядники його праць П. Хропко та В. Яременко. Підняту ж нами тему розглянули поверхнево і висвітлили її лише частково. Отже, ми й спробуємо зануритись у внутрішній духовний світ батьків і дітей, щоб збагнути увесь психологізм їх взаємин.

Б. Грінченко — автор майже півсотні оповідань і нарисів, кількох повістей. В оповіданнях письменника — людини великого серця і розуму — вчителі та учні, батьки й діти знаходять відповіді на найбільш хвилюючі питання, одне з них — взаємини між батьками й дітьми. Адже просто безглуздо заперечувати існування невидимого духовного зв'язку між ними. Оповідання Б. Грінченка виявили ґрунтовну обізнаність автора з життям, психологією та духовним світом маленької людини.

Головними героями малої прози Б. Грінченка часто виступають діти. Глибоке проникнення в духовний світ, виразна індивідуалізація присутня в оповіданні «Батько та дочка». Ця життєва історія стала прекрасним прикладом взаємин між батьками та дітьми. Залишившись без матері ще з чотирьох років, не знала маленька Маруся жалування, «того пестливого матиного жалування. Оце саме й було найбільшим горем бідній уразливій дівчинці» [Грінченко 1963: 372]. Люблячий батько бур єдиною втіхою її дитячої душі. «З самим батьком тільки розмовляла вона зовсім щиро, сам батько тільки й знав, чим вона журилася та з чого раділа» [Грінченко 1963: 372]. Максим не одружився вдруге, вони з дочкою жили одне для одного.

Зображуючи такі взаємини між татом та донькою, Б. Грінченко засвідчує їхню не лише кровну, а й духовну спорідненість. Тільки поруч з татом вона могла почуватися щасливою. Маруся принесла з собою світло у колись брудну і таку ненависну для Максима землянку. Батькова дочка була єдиною розрадою, єдиною радістю його душі. Тато і донечка були одне одному всім, що вони мали в житті: опікою, любов'ю, щастям.

Кульмінація психологічної напруженості сягає свого апогею у кінці твору. Письменник майстерно змалював переживання, емоційну схвильованість і психологічний стан, в якому перебувала сирітка протягом п'яти днів. Через внутрішні монологи дівчинки прозаїк відкриває завісу дитячої душі. Читаючи її роздуми ви мимоволі починаєте захоплюватись духовним багатством і глибиною внутрішнього світу головної героїні твору. Її маленьке серденько обливалось кров'ю і несамовито билось у грудях, як пташка у клітці, а у дитячій голівці вирували не по-дитячому серйозні думки. «Ой, боже ж мій! Що їй зробити, щоб пособити, щоб швидше обрятувати татка, не дати йому вмерти...» [Грінченко 1963: 383]. Вона ладна була віддати за нього своє життя. Автор підкреслює, що дитина не може витримати таку велику фізичну, а особливо моральну напругу, тому тяжкі думки і страшна втома непомітно відняли в неї всю силу.

Слід відзначити, що Б. Грінченко влучно передає внутрішній стан Марусі, вводячи у текст темну гаму відтінків, яка діє в унісон із настроєм маленької героїні. Тим самим він загострює

увагу читача, змушуючи його переживати разом з героїнею. «Округи була темрява – чорна, важка, похмура темрява, і серед цієї темряви... сиділа маленька посиротіла дівчинка й ридала, кричала з нестерпучого болю...» (Грінченко 1963: 383]. Крик її душі не залишить жодного читача байдужим. У цьому епізоді тонко передано нестерпний душевний біль та глибину психологічного напруження Марусі.

Інший спосіб передати тонкощі духовності персонажів та психологізму взаємин між батьком і дочкою годі й уявити. Коли всі муки скінчились – в юній душі оселився спокій. Саме це підтримувало Марусині сили, а Максимові допомогло вижити, зустрівшись зі смертю віч-на-віч.

А от маленькій Докії з оповідання «Каторжна» пощастило менше. Її тато, залишившись вдівцем, одружився вдруге. Недобре жилося дівчинці з рідним батьком, а з мачухою й поготів. Після смерті матері уже перестала вона бути дочкою, а стала наймичкою у рідній хаті чи «каторжною», як її усі називали. «– Унеси дров у хату, чи чуєш, каторжна ти! – кричала мачуха. – Геть з перед очей, каторжна! – визвірювався батько, вертаючися п'яний з шинку і заточуючися по хаті» [Грінченко 1987: 48].

У цьому оповіданні відтворений духовний світ сироти, яка у сім'ї, замість любові, тепла та опіки, зазнала тяжких знущань. Не знала спокою її зранена тендітна дитяча душа серед чужих людей, не знаходила розуміння й у батька. Перед нами життєва історія дівчинки Докії, обділеної материнською любов'ю і ласкавим словом. Автор захищає право маленької людини любити і бути любимою. Самотність дівчинки скрашують короткі розмови з рідним її душі кущем червоної калини. Вони схожі на голосіння і звучать по-пісенному лірично, ритмічно. Мачуха та батько перетворили Докію на попихачку, тим самим позбавили її права на почуття. Тому й односельці сприймають сирітку як «каторжну». Добра і відкрита раніше, дівчинка замикається у собі, весь час мовчить, мов німа, й слова не промовить за цілісний день. У такий спосіб вона намагається захистити себе і свій внутрішній світ від жорстоких, безсердечних людей, що оточують її.

Кульмінаційним моментом прояву мачушиної ненависті став її мстивий вчинок, який позбавив Докію єдиного у всьому величезному світі розрадника – улюбленого куща калини, що приносив спокій і давав притулок її скаліченій душі. Б. Грінченко вміло вплітає в канву реалістичного оповідання казкові мотиви українського фольклору, підкреслюючи цим глибоке коріння духовності людини та психологізму народної моралі.

Письменник ретельно простежує поступове нівелювання дитини сім'єю та суспільством: добрі прагнення, почуття дівчини було вбито жорстоким і несправедливим ставленням до неї. Докія стала «каторжною», бо в її душі стільки гіркою, образливого, що все це пролилося гнівом до людей. Сирітка жила лише своїми думками та мріями. Ця складна ситуація, на думку І.Пільгука, підкреслює усю «майстерність письменника-психолога» [Грінченко 1963: 30].

На тій же ноті співчуття, гіркою розмислу оповідання й завершується. Прикінцеве слово автора про «каторжну» вилилося в риторичне питання: «За що стільки муки, горя та сліз додають людям люди, коли й так життя таке коротке і таке сумне?..» [Грінченко 1987: 58]. Це змушує читача сприймати твір не з побутової, а психологічної точки зору. Незавершеність розв'язки, відкритий фінал спонукають до роздумів і занурення у свій власний духовний світ.

Борис Грінченко не єдиний, хто побачив реальність без прикрас дитячими очима і намагався розкрити проблеми відносин між батьками та дітьми, які є актуальними і у наш час. Твори, героями яких були діти, писали Т. Шевченко, Панас Мирний, Марко Вовчок, В. Стефаник та багато інших. Але «в стилі, композиції, манері змальовувати складні ситуації, в які потрапляють герої, Б. Грінченко виявив свою творчу індивідуальність» [Грінченко 1963: 27]. Важко не погодитись із цією думкою відомого дослідника Грінченкової творчості І. Пільгука.

Проблема пияцтва серед батьків, яку ми вже згадували («Каторжна»), та її згубний вплив на дітей яскраво відтворена і в оповіданні «Дзвоник». Пияцтво відбирає в Наталі тата, який, ставши калікою та втративши жінку, від жаху буденщини тікає в ілюзорний світ. А дівчинка росте талановитою, співучою, щирою, але дитині не вистачає родинного затишку. За живого батька Наталочка потрапляє до сирітського дому, де життя її перетворилось на жах.

Перед нами постає добра, правдива, чутлива Наталя, односельчани, які рятують її від голоду, подруга Оксанка, яка постійно піклувалась про Наталю, і сам автор, який співчуває сирітці. Всі ці персонажі є яскравим прикладом людської духовності. А от батько, який постійно пиячив і бив Наталю, вихованці, які ніколи не допомагали і весь час лише насміхалися із сирітки, вихователі, які вдавали, що не помічають скруту Наталі та її душевні переживання і дзвоник, який щоразу кличе її до нових випробувань є прикритим символом бездушності. У маленькій голівці зароджуються думки про самогубство, бо Наталя почувається самотньою, покинутою і забутою, чужою, як і героїня оповідання «Сама, зовсім сама».

У сирітки Марини теж з'являється бажання покінчити з життям. Залишена напризволяще і нікому не потрібна, вона не змогла протистояти долі. Дівчина свідомо обриває власне життя в розквіті. Причина таких страшних думок і вчинків дітей - їх швидкий перехід в жорстоке доросле життя, до труднощів якого вони ще зовсім не готові, оскільки їх дитинство, обділене увагою і турботою найближчих людей – батьків. У цьому й криється трагізм вразливих дитячих душ та глибокий психологізм їх взаємин з батьками. Проблема відчуття маленькою людиною зайвості та покинутості переходить у проблему самотності у цілому світі. Все це призводить до руйнування тонкого внутрішнього світу дитини, що пробуджує бажання покінчити із нікому не потрібним життям.

Автор велику увагу приділив ролі вчителя у вихованні духовності дитини («Украла»). Так, завдяки небайдужості вчителя до долі учениці Олександри, дочки сільського п'янички, вдалось вберегти її від неминучого духовного падіння. Від краху тендітного внутрішнього світу дівчинки.

А от стосунки у сім'ї між чоловіком Петром і дружиною Горпиною в оповіданні «Без хліба» будуть чудовим прикладом для наслідування. І не виникає жодних сумнівів, що їхній ще маленький син виросте чесною і справедливою людиною, оскільки виховується у сім'ї з високими духовними цінностями й моральними нормами, у сім'ї, де поважають правду і один одного. Хоча головними героями цього оповідання є дорослі, але Б. Грінченко так будує свою розповідь, що вона вразливо сприймається дітьми і виховує в них споконвічні моральні цінності українців: чесність, порядність, добро та милосердя, розуміння. Особливо вражає психологічна напруга моменту зізнання Петра у злочині перед усією громадою.

Тенденція Б. Грінченка до психологізації у розкритті духовних настроїв персонажів має градаційний характер. Вона почала виявлятися вже в деяких оповіданнях раннього періоду його творчості і з часом стала ще виразнішою.

Заглибившись у зміст оповідань Б. Грінченка, ми переконуємося в тому, що перед нами не просто талановитий письменник, а й справжній педагог і батько, що чітко усвідомлює, яка відповідальна пора дитинства і юності в житті молоді людини, адже триває формування духовності, становлення і утвердження майбутнього громадянина і просто людини, але Людини з великої букви.

Б. Грінченко вимогливо ставився до форми та мови своїх творів, приділяв велику увагу деталям. В його оповіданнях переважають прості речення та наявна розмовна лексика. На зламі століть це було викликом на захист літератури «для народу», прихильником якої він був. Прозаїк турбувався, щоб людям була доступна якомога більша кількість художніх творів. Манера його оповідань робить їх легкими для сприймання не лише дорослою, а й дитячою аудиторією.

Борис Грінченко – учитель від бога та прекрасний психолог. Прямим доказом цього є його оповідання, які змушують замислитись над тим, що, на перший погляд, не потребує пояснень; вчать бачити те, чого не побачиш навіть озброєним оком. Майстерно змодельовані життєві ситуації й різні людські долі, вміло об'єднані автором спільною проблемою людської духовності, що залишається актуальною і у наш час. Але Б. Грінченко порушує ряд й інших не менш важливих питань, які є чудовим ґрунтом для подальших наукових досліджень його творів.

Грінченко 1987 – Грінченко Б. Д. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1987. – 461 с. Грінченко 1963
–Грінченко Б. Д. Твори: В 2т. – К.: АНУРСР, 1963. – Т. 1. – 604 с.
Франко 1981 – Франко І. Я. Наше літературне життя в 1892 році (Листи до редактора «Зорі»)
// Зібр. творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 29.

© *Інна Андрікевич, 2009*
